

Mauersberg, Stanisław

Sprawozdanie z prac naukowo-badawczych Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN za rok 1982

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 28/3-4, 687-692

1983

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

INSTYTUT HISTORII NAUKI, OŚWIATY I TECHNIKI PAN

SPRAWOZDANIE Z PRAC NAUKOWO-BADAWCZYCH
INSTYTUTU HISTORII NAUKI, OŚWIATY I TECHNIKI PAN
ZA ROK 1982

I. REALIZACJA PLANU BADAŃ

Miniony rok, okres stanu wojennego, nie sprzyjał rozwojowi badań naukowych. Pracom badawczym towarzyszyły napięta atmosfera w kraju, ograniczenia kontaktów zagranicznych, początkowy zakaz organizowania konferencji, trudności finansowe, wydawnicze i inne, które utrudniały terminowe zakończenie tych prac.

Był to drugi rok pięcioletniego planu badań (1981—1985), stąd też przeważała w nim kontynuacja prac o szerszym horyzoncie czasowym, których zakończenie przewiduje się na koniec 1985 r. lub nawet po 1985 r. Mimo wszystko zakończono kilkanaście zadań badawczych, aczkolwiek są to częściowo prace opóźnione, które miały być skończone w ubiegłym roku, a nawet wcześniej.

1. HISTORIA NAUKI POLSKIEJ

Nie udało się zakończyć prac nad IV tomem syntezy *Historia nauki polskiej* (red. prof. B. Suchodolski) — opóźnionych wskutek luk w materiałach źródłowych, choroby i zagranicznego wyjazdu autora podstawowego rozdziału o warunkach rozwoju nauki polskiej w latach 1863—1918 (prof. S. Brzozowski). Jednakże porównano (dr Z. Skubała-Tokarska) pierwszą niekompletną wersję tego rozdziału z rozdziałami przedstawiającymi dzieje dyscyplin szczegółowych, co zmusiło do ponownej rewizji treści kilkunastu rozdziałów. Poddano wstępnej ocenie i przygotowano do przesłania recenzentom maszynopisy kilkunastu rozdziałów do tomu V, obejmującego lata 1918—1951. Kontynuowano prace nad tomem VIII — biograficznym — i zakończono opracowanie I wersji IX tomu bibliograficznego, uzupełniając wiele wykazów literatury przedmiotu, nie nadesłanych przez autorów poszczególnych części tomu IV (mgr J. Schiller).

Zakończono monografię *Skarbiec wiedzy Brunetta Latiniego* (doc. M. Frankowska-Terlecka). Przygotowana książka prezentuje dzieło Latiniego jako szczególnie i najlepszy przykład trzynastowiecznych tendencji do upowszechniania wiedzy, wynikających z zarysowujących się wówczas ważkich przemian w kulturze

intelektualnej epoki. W pracach nad recepcją filozofii praktycznej Arystotelesa w XII—XV w. dokonano przekładu na język polski z oryginału greckiego I księgi *Ekonomiki* Arystotelesa oraz odczytano z XV-wiecznego rękopisu łacińskiego komentarz do tego dzieła autora Belisariusza Aquavivy (dr A. Słomczyńska).

W studiach nad zastosowaniem nauk matematyczno-fizycznych w okresie późnego Średniowiecza i Renesansu zakończono trzy prace cząstkowe dotyczące: astronomicznych podstaw reformy kalendarza (prof. J. Dobrzycki), astrologii Jana z Głogowa (dr M. Małowicz) oraz tablic astronomicznych i *canones tabularum* na Uniwersytecie Krakowskim (dr G. Rosińska).

Zakończono pierwszą redakcję książki *Uczony w świadomości polskiego środowiska naukowego XV w.*, w której ukazano ewolucję poglądów na korporację uniwersytecką w Krakowskiej Wszechnicy, scharakteryzowano zależność koncepcji nauki od filozoficznych wizji człowieka i świata oraz ukazano związki głoszonych poglądów z różnicami spojrzeń na rolę uniwersytetu i uczonego, jakie dzieliły przedstawiciele fakultetu prawa od mistrzów sztuk wyzwolonych (dr J. Drewnowski). Prowadzono prace źródłowe służące przygotowaniu I tomu planowanej edycji krakowskich mów uniwersyteckich z XIV i XV w., mającego zawierać teksty Bartłomieja z Jasła w oryginale i przekładzie polskim z komentarzami dra J. Drewnowskiego. Rozpoczęto zakrojone na kilka lat badania nad retoryką w środowisku uniwersytetu krakowskiego w XV w. (mgr A. Nawarecka).

W źródłowych badaniach nad *scientia curiosa* jako formą popularyzacji nauki w XVII w. zebrano i opracowano materiały dotyczące 10 tomowej *Philosophiae curiosae* Wojciecha Tytkowskiego (prof. T. Bieńkowski). Kontynuowano badania źródłowe nad procesami kształtowania się kręgów ludzi uczonych w Rzeczypospolitej wczesnego Oświecenia (dr J. Kozłowski) oraz nad społeczną rolą uczonego w tym okresie na przykładzie ks. Onufrego Kopczyńskiego, twórcy gramatyki narodowej (prof. I. Stasiewicz-Jasiukowa). Zakończono obszerną rozprawę poświęconą życiu umysłowemu w Rzeczypospolitej czasów saskich w świetle lipskich czasopism naukowych (mgr J. Jarzęcka). Praca ta ukazuje m. in. genezę i kierunki prądów oświeceniowych przenikających na ziemię polską we wczesnym Oświeceniu.

W dziedzinie prac nad głównymi kierunkami badawczymi i szkołami w naukach ścisłych XIX i XX w. kontynuowano gromadzenie materiałów do studium historyczno-metodologicznego, poświęconego problemom klasyfikowania pierwiastków chemicznych w XIX w. (doc. S. Zamecki). Opracowano znaczną część tekstu poświęconego historycznej geotektoniki teoretycznej, wykazując, że wprowadzenie metod nauk ścisłych do nauk o Ziemi przyczyniło się do powstania nowych gałęzi nauk, takich jak geotektonika, geofizyka i in. (dr A. Arendarski).

2. PODSTAWY ŹRÓDŁOWE HISTORII NAUKI

W pracach nad wydaniem *Dzieł wszystkich* Mikołaja Kopernika (prof. P. Czartoryski z zespołem) poczyniono pewne postępy. Zakończono redakcję tomu III w wersji angielskiej, obejmującego *opera minora* Kopernika. Do tomu tego przygotowano pełną dokumentację ikonograficzną, która znajdzie się w oddzielnym obszernym tomie ilustracji. Kontynuowano badania biblioteki medycznej Kopernika (mgr M. Golińska-Gierych) oraz studia nad kulturą umysłową Warmii epoki Kopernika ze szczególnym uwzględnieniem korespondencji Stanisława Hozjusza (współpracownicy).

Prowadzono dalsze badania źródłowe nad dziełem Witelona, szczególnie nad jego psychologią oraz studia nad korespondencją (współpracownik) i instrumentarium Heweliusza (dr P. Rybka).

Ustalono ostateczną wersję VIII tomu dzieł Oskara Langego (mgr F. Lange); wydanie dalszych części (nowa wersja tomu VIII i oddzielna 2-tomowa *Kronika życia i działalności*) ulegnie opóźnieniu. Zaawansowano prace nad 2-tomową angielską wersją *Dzieł Langego*. Kontynuowano prace nad przygotowaniem tomu V i VI *Dzieł M. Kaleckiego*. Na marginesie tych prac powstała monografia: *Michał Kalecki o gospodarce socjalistycznej*, którą złożono w wydawnictwie (doc. J. Osiatyński).

3. HISTORIA NAUK GEOGRAFICZNYCH, PRZYRODNICZYCH I LEKARSKICH

Z zakresu prac nad historią nauk geograficznych i biologicznych prowadzono studia nad piśmiennictwem z historii kartografii (mgr W. Werner) oraz opracowano nową redakcję angielską i niemiecką studium porównawczego *Rękopiśmienne i inkunabułowe edycje Geografii Ptolemeusza* (prof. J. Babicz). Ponadto przygotowano dwie prace zbiorowe, z których pierwsza stanowi pokłosie polsko-razdzieckiego sympozjum z 1978 r. poświęconego dziejom polskich, rosyjskich i radzieckich badań polarnych, druga zaś przedstawia dzieje myśli o ochronie przyrody w Polsce (prof. J. Babicz, mgr W. Grębecka i współpracownicy).

Kontynuowano studia nad dziejami poznania kraju pod względem fizyczno-geograficznym, koncentrując się na działalności XVIII-wiecznych Komisji Skarbu Koronnego i komisji porządkowych (mgr W. Werner), na wkładzie botaników krzemienieckich w poznanie ziem południowo-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (mgr W. Grębecka) oraz na równoległym poznawaniu fauny krajowej przez badaczy związanych z wileńskim ośrodkiem naukowym (dr K. Plasota).

W dziedzinie historii nauk medycznych zakończono i złożono w wydawnictwie wybór tekstów źródłowych do dziejów medycyny w Polsce (dr hab. Z. Podgórska-Klawe i współpracownicy). Rozpoczęto kwerendę źródłową do zagadnienia reformy studiów medycznych w Polsce na przełomie XVIII i XIX w. (dr hab. Z. Podgórska-Klawe). Kontynuowano studia nad rozwojem polskiej balneochemii w latach 1830—1858 (mgr H. Lichocka) oraz zakończono obszerną pracę zbiorową pt. *Dzieje nauk farmaceutycznych w Polsce 1918—1978* (współredaktor i autor części pracy dr B. Kuźnicka).

4. HISTORIA WYBRANYCH GAŁĘZI TECHNIKI

W pracach przygotowawczych do syntetycznego opracowania dziejów polskiej myśli technicznej pomyślnie rozwijają się zespołowe studia nad polską techniką lotniczą kierowane przez mgra inż. A. Glassa.

Nie udało się zakończyć wieloletnich prac nad techniką hutnictwa żelaza w Polsce XVIII-wiecznej (mgr inż. S. Miczulski). Ustalono rozmieszczenie geograficzne 52 wielkich pieców oraz opisano stosowaną w nich technikę hutniczą (włoską i niemiecką) i technikę fryszerską (przerobu surówki na półprodukty kute). Rezultaty tych badań czekają na monograficzne opracowanie. Zakończono badania życiorysu Walentego Roździeńskiego i jego dzieła *Officina ferraria* z 1612 r. (mgr inż. S. Miczulski).

Nieliczy zespół badawczy historii techniki ma poważne osiągnięcia z popularyzacji zdobyczy techniki polskiej. Inżynierowie dr B. Orłowski i mgr A. Glass opracowali wiele artykułów i kilka obszerniejszych prac popularnych przeznaczonych dla młodzieży i dorosłych.

5. HISTORIA POLSKIEGO ŚRODOWISKA NAUKOWEGO I TECHNICZNEGO ZA GRANICĄ

W pracy zespołowej autorów polskich i radzieckich, poświęconej polsko-rosyjskiej współpracy naukowej, autorzy polscy (dr E. Tomaszewski, doc. B. Jaczewski, dr J. Róziewicz) opracowali już wszystkie teksty i oczekują konsultacji planowanych z autorami radzieckimi w połowie bieżącego roku w Moskwie.

Przygotowano do wydawnictwa obszerne dzieło o polsko-rosyjskich powiązaniach naukowych w latach 1725—1918. Jest to rozprawa habilitacyjna dra J. Róziewicza, do której włączono fragmenty jego zakończonej pracy planowej o związkach petersburskiej Akademii Nauk z nauką polską i Polakami w latach 1725—1917.

Studia nad polskimi uczniami Wilhelma Wundta, prowadzone w ramach tematu o naukach społecznych — pobieranych przez Polaków na Uniwersytecie Lipskim, zostały opóźnione z powodu niemożliwości przeprowadzenia koniecznych kwerend w Lipsku (dr R. Ergetowski). Kontynuowano badania wkładu Polonii francuskiej do rozwoju nauki we Francji, zajmując się historykami francuskimi: Kazimierzem Stryjeńskim, Ludwikiem Jastrzębskim i Janem Janoskim (dr D. Rederowa) oraz studiowano kontakty naukowe polsko-francuskie po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. (doc. B. Jaczewski).

Postępują badania archiwalne w kraju i za granicą nad działalnością inżynierów polskich Wielkiej Emigracji. Zakończono studia nad pracami polskich inżynierów w imperium tureckim w XIX w., a ostatnio przedmiotem badań była postać i działalność Aleksandra Józefa Waligórskiego (dr inż. B. Orłowski).

6. DZIEJE EDUKACJI NARODOWEJ

Rozpoczęto studia nad ideałami wychowawczymi młodzieży polskiej w przekroju historycznym (mgr W. Grzelecki). Zakończono opracowanie tematu *Znajomość i recepcja Komeńskiego w Polsce od XVII do XX w.* (prof. T. Bieńkowski). Jest to część polsko-czechosłowackiego tomu dotyczącego recepcji J. A. Komeńskiego na ziemiach polskich i czeskich.

W związku z badaniami mecenatu Jana III przygotowano książkę popularnonaukową o naukach, studiach i peregrynacjach młodego Jana Sobieskiego, którą Instytut stara się wydać w ramach obchodów rocznicy odsieczy wiedeńskiej (doc. K. Targosz).

Kontynuowano prace nad rozwojem szkolnictwa wyższego w pierwszej połowie XIX w. gromadząc materiały z historii uniwersytetów zagranicznych, szczególnie niemieckich i amerykańskich (doc. K. Bartnicka). Prowadzono badania nad studiami Polaków na Uniwersytecie Dorpackim w latach 1831—1863 (mgr B. Koszela). Nie ukończono natomiast pracy o tradycjach Komisji Edukacji w Księstwie Warszawskim, wskutek rezygnacji z zatrudnienia w Instytucie mgr A. Zielińskiej, która się tym tematem zajmowała.

W badaniach nad popularyzacją nauki w Królestwie Polskim opracowano ogólne zagadnienia literatury popularnonaukowej (założenia teoretyczne, serie

książkowe — mgr L. Zasztowt) oraz problematykę popularyzacji nauk matematyczno-przyrodniczych w czasopiśmie warszawskich lat 1863—1917 (dr M. Bąk). Opracowano również pierwszą część pracy dotyczącej oświaty dorosłych i popularyzacji nauki w Galicji w okresie autonomii (dr R. Terlecki).

W studiach nad funkcjonowaniem systemu oświatowego II Rzeczypospolitej kontynuowano prace nad kształceniem zawodowym (prof. J. Miąso) oraz nad relacjami między oświatą szkolną i pozaszkolną a problemem demokratyzacji społeczeństwa (prof. S. Mauersberg). Ukończono badania pilotażowe dotyczące udziału Polski w międzynarodowym ruchu pedagogicznym (dr L. Grochowski) oraz działalności TNSW w latach 1918—1939 (dr J. Chodakowska).

Bliska ukończenia jest praca o szkolnictwie średnim ogólnokształcącym i wyższym w Warszawie i województwie warszawskim w latach 1939—1945 (dr W. Garbowska). Ponadto przygotowano materiały do broszury poświęconej szkolnictwu polskiemu w Indiach w latach II wojny światowej (dr R. Terlecki).

Współpracujący z Instytutem zespół badawczy z UAM (pod kierownictwem prof. S. Michalskiego) kontynuował studia nad wychowaniem narodowym w zaborze pruskim, kierunkami wychowania w Polsce niepodległej (1918—1939) oraz społeczną i ekonomiczną rolę oświaty na Śląsku Opolskim w Polsce Ludowej.

7. HISTORIA ORGANIZACJI PRACY

Prowadzono poszukiwania źródłowe do zagadnienia mecenatu naukowego Jana III Sobieskiego (doc. K. Targosz). Opracowano obszernie części pracy przedstawiającej funkcję Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1815—1872) w rozwoju nauk społecznych (dr D. Rederowa).

Prowadzono badania zespołowe nad problemami interdyscyplinarnymi historii nauki XIX i XX w. zajmując się przede wszystkim wpływem prądów umysłowych na rozwój nauk i refleksję teoretyczną nad nauką oraz powstawaniem różnych form organizacyjnych życia naukowego. W związku z tymi badaniami posunięto naprzód prace o dziejach konkursu S. B. Lindego (dr H. Horodyska), o roli „Biblioteki Warszawskiej” jako organizatora nauki w Królestwie Polskim (współpracownik) i o społecznym mecenacie nauki w Królestwie Polskim w latach 1869—1906 (mgr J. Piskurewicz). Przygotowano pierwszą redakcję pracy o fundacji im. Jerzmanowskich, ukazując znaczenie nagrody jako materialnej pomocy dla uczonych i symbolu najwyższego wyróżnienia (mgr A. Biernacki) oraz kontynuowano badania nad Towarzystwem Naukowym Warszawskim i jego placówkami naukowymi (dr Z. Skubała-Tokarska) i Poznańskim Towarzystwem Przyjaciół Nauk, poszerzając ramy chronologiczne tego tematu na lata 1857—1973 (dr T. Naganowski).

Nie udało się zakończyć pracy o polityce naukowej Włoch po II wojnie światowej z powodu braku możliwości skompletowania niezbędnych materiałów źródłowych znajdujących się we Włoszech (dr E. Tomaszewski).

W toku studiów nad społecznym ruchem naukowym w Polsce Ludowej na tle międzynarodowym opracowano fragmenty tematu w postaci oddzielnych referatów i eseju *Walka o kierownictwo i organizację nauki w Polsce w latach 1944—1951* (dr W. Rolbiecki).

8. METODOLOGICZNE PODSTAWY HISTORII NAUKI I TECHNIKI

Przygotowano częściowe opracowania dotyczące czasu przyszłego i propozycji jego idealnej realizacji — głównie w tzw. utopiach społeczeństwa nowożytnego. Temat nie został zakończony z powodu dłuższego pobytu autora (prof. W. Voisé)

za granicą. Kontynuowano badania nad tematem *Pojęcie odkrycia naukowego a historia nauki* (doc. S. Zamecki) oraz zakończono wstępną wersję pracy o ściślejszym pojęciu nauki, występującym w XIX i XX w., wykluczającym poglądy o charakterze metafizycznym (dr J. Skarbek). W opracowaniu tematu położono główny akcent na różnice między szerokim, do dziś używanym pojęciem nauki (obejmującym także humanistykę, filozofię, a nawet teologię) a pojęciem węższym, ściślejszym, propagowanym głównie przez pozytywistów oraz na argumenty przemawiające za wykluczeniem wszelkiej wiedzy metafizycznej ze ściśle pojętej nauki.

9. INFORMACJE DODATKOWE

W roku sprawozdawczym pracownicy Instytutu wygłosili 8 referatów na konferencjach, sympozjach i sesjach międzynarodowych, 13 referatów na konferencjach naukowych krajowych, zorganizowanych poza Instytutem, kilka referatów na zebraniach popularnonaukowych i kilka odczytów radiowych.

Zajęcia dydaktyczne prowadziło 10 pracowników, zatrudnionych w uczelniach wyższych (wykłady, ćwiczenia, seminaria magisterskie). Pod ich kierunkiem przygotowano kilkadziesiąt prac magisterskich. Opracowano 9 recenzji rozpraw doktorskich, 2 recenzje prac habilitacyjnych i kilkanaście recenzji wydawniczych.

Doc. S. Brzozowski uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego, dr Z. Podgórska-Klawe — stopień doktora habilitowanego, a dr S. Zamecki — stopień doktora habilitowanego i stanowisko docenta.

Stanisław Mauersberg
(Warszawa)

II. PUBLIKACJE KSIĄŻKOWE I WYDAWNICTWA CIĄGŁE

W roku sprawozdawczym — 1982 — Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN opublikował 13 pozycji książkowych (w tym dwie — techniką małej poligrafii) oraz jedno wydawnictwo ciągłe (czasopismo „Kwartalnik Nauki i Techniki”) o łącznej objętości około 340 arkuszy wydawniczych.

W serii *Monografie z Dziejów Nauki i Techniki* Wydawnictwo Ossolineum wydało trzy pozycje. Tom CXXVI — Danuta Rederowa, Bohdan Jaczewski, Waldemar Rolbiecki: *Polska Stacja Naukowa w Paryżu w latach 1893—1978*. Gdańsk 1982, (26,50 ark. wyd.). Praca przedstawia rolę stacji naukowej AU, PAU oraz PAN w inspirowaniu polsko-francuskich kontaktów naukowych oraz współpracy z polskimi placówkami naukowymi, działającymi na terenie Francji. Tom CXXVII — Teresa Ostrowska: *Przedstawiciele nauk medycznych i ich działalność naukowa w Towarzystwie Warszawskim Przyjaciół Nauk (1800—1832)*. Gdańsk 1982 (17 ark. wyd.). Jest to monografia historyczna, oparta na materiałach archiwalnych, poświęcona lekarzom i farmaceutom oraz ich działalności w Towarzystwie Warszawskim Przyjaciół Nauk. Tom CXXIX — Ryszard Ergetowski: *Studenckie organizacje Polaków w Uniwersytecie Lipskim w latach 1872—1919*. Gdańsk 1982 (17 ark. wyd.). Praca omawia stowarzyszenia polskich studentów o różnym profilu w Uniwersytecie Lipskim. Oparta jest na nie wykorzystanych dotychczas materiałach źródłowych z archiwów niemieckich i polskich, na korespondencji w bi-